

Laburtzapena euskaraz

Gotzon Egia

1. SARRERA

Presatuak bizi omen gara egunotan. Lanak ahal bezain agudo egiteko sistimak dira nagusitzen, otordu azkarrek dituzte nonahi zerbitzen, loa laburtu egin zaigu halabeharrez. Hitzak ere laburtu egiten dira: hizketarako nagiak jota esaten diote *ande*, aho batez, eskolako haurrek beren andereñoari.

Hitzak laburtzeko joera hizkuntza idatzia bera bezain zaharra da, idaztearekin batera hasi zen hitzei zatiak lapurtzeko (ez ote dira hurbilak, hotsez gain, *laburtu* eta *lapurtu*?) ohitura, ahozkoa papereratzea kosta egiten bait da beti ere. Adibidez, azkar aspertu ziren izkribauak *anno Domini* idazten eta *a.D.* asmatu.

Baina hitzen laburtzapena den zaharrena delarik ere, aro modernoan hartu du bere benetako indarra, bereziki 1930 urteaz geroztik. Zientzia, teknika, nazioarteko erakundeak eta politika izan dira laburtzapenen sorleku, eta gizarte osoa pairatzaile.

Euskara ez da berandu arte zientzia, teknika, nazioarteko edo politika hizkuntza izan, eta ondorioz laburtzapena izakin linguistiko berria da euskaraz. Berria baina abailan etorritakoa, askotan hizkuntzak irentsi ahalaz gainerakoa, bestetan

erdal erasoaren poderioz irentsierazia... Laburtzapena, euskara modernoaren behaztopa!

Laburtzapenen kontua makina bat hiztegi berezitan aurkituko duzu aztertuta, baina bitan ere ez definizio berdinez. Denean azalpenik ordenatuena José Martínez de Sousak ematen du, eta nik horri segituko diot ondoko hitzotan.

2. LABURTZAPEN MOTAK

Hitzak laburtzeko eragiketa orori **laburtzapen** deritzo, baina laburtzapen mota guztiak ez dira berdinak. Teorian ezauzgarri diferenteak dituzte, praktikan oso maiz elkargainkatuz eta nahasirik azaltzen badira ere.

Martínez de Sousaren arabera, laburtzapen mota hauek berezi behar dira:

LABURTZAPENA	
HITZ BAKANAK	HITZ MULTZOAK
LABURKETA	AKRONIMOA
LABURDURA	SIGLA
IKURRA	
ZIFRA	

2.1. Laburketa

Hizkuntzalaritza hiztegi gehienetan **laburketa** hitzaren gorputz fonikoaren mozketari deritzo. Adibiderik errezenak hizkera kolokialean gertatu ohi dira, *zinema* esaten denan *zinenmatografo* osoaren ordainez esate aterako. Laburtzapen motu bera erabiltzen da ere izen hipokoristikoetan, *Koldobiker*en ordainez *Koldo* esaten denean.

Laburtzapen modu hau ez da ia sekula idatzirik erabiltzen, eta idaztekotan laburketa fonikoa esaten den bezala idatziko da, hau da, inolako markarik gabe (puntuak, etc).

Mounin-ek ere horrelaxe definitzen du, baina siglarekin nahasiz batzuetan. Lázaro Carreter-ek ez du jasotzen, eta **laburtzapen** izendatzen du lehen aipatutako *zine* adibidea. International Reading Association-ek berriz **laburdurapean** nahasten ditu laburtzapen mota guztiak siglak salbu.

2.2. Laburdura

Hitz bakanen nahiz hitz multzoen ordaina izan daiteke **laburdura**, azkenean beti puntu batez markatzen delarik, *Jn. Jaunaren* ordezkari adibidez. Bestetan bi hitz edo gehiago badira ordainkizun horien hasierakoak besterik ez dira jartzen maiuskulaz eta puntu banaz, *O.E.* adibidez *on eritziaren* ordezkari.

Gainerako laburtzapen moduek ez bezala (ikurra ezik) laburdurak ez du hitz berria sortzen, irakurtzerakoan alde grafikoa ez baizik eta ordezkari d(it)uen hitz osoa(k) irakurtzen d(ir)elarik. Esan nahi bait da, gutun baten oinean *Sin* idazten denean ez da *ese-i-ene* ez eta *sin* bera ere irakurtzen, *sinatzaile* baizik.

Laburdurak historia luzea dauka. Grekoek eta erromatarrek maiz erabili zuten, hainbesteraino Justinianok debekatu ere egin bait zituen. Laburduraren erak dira:

- **galera-laburdurak**: hitzaren bukaera da galtzen dena, letra bat baino gehiago gordez, garai batetan galdutako zatia apostrofe batez edo 9 zenbakiaz ordezkari zelarik. Kasu ezaguna da *etc etceteraren* ordezkari. Mounin-ek sail honetan aipatzen ditu *Art.*, *Adj.* eta *Bldg artikulu*, *adjetibo* eta *building* hitzen ordain. Lázaro Carreter-ek berriz ikurrarekin nahasten du, adibide bakarra *kg.* aipatzen bait du.
- **trinkotze-laburdurak**: hitzaren barrua da galtzen dena, hasiera eta bukaera gordez *Dr.* bezala.
- **ideograma-laburdurak**: mezu berbal baten ordaina ematen duten zeinuak dira, bereziki matematikan erabiltzen direnak: + *gehi* edo *plus* hitzen ordezkari, -, =, &, %, \$, etc.

2.3. Ikurra

Gainerako laburtzapen modu guztiak ez bezala, **ikurra** guztiz modernoa da: Berzelius (1779-1848) kimikari suediarra hasi zen laburtzapen modu hau erabiltzen kimika-elementuak adierazteko hitzaren lehenengo letra edo lehenengoa eta bigarrena idatziz, beste elementuekin ez nahasteko eran. Gaur zientzia eta teknikaren beste alor askotan dira erabiliak ikurrak, hala nola meteorologian, matematikan edo puntu kardinalak izendatzeko. Badira erabilera zabaleko ikurrak normalizatzeko zeregina duten nazioarteko erakundeak, hauetarik nagusiena ISO (*International Organization for Standardization*) deitua delarik. Ikurrak dira, esate baterako, *kg*, *m*, *t* *kilogramoa*, *metroa* eta *tonelada* adierazteko.

Ikurrek ez dute beren idazkeran inolako markarik izaten, ezta punturik ere. Ez dute, noski, hitz berririk sortzen, irakurri ordezkatzan duten hitz osoa egiten delarik. Hala ere, zientzi alorretik mundu zabalera irten izan diren ikur batzu lexikalizatu egin direla esan daiteke. Adibide bat: LSD *Lysergic Diethylamida*.

2.4. Zifra

Lehen lehenik esan behar da **zifra** laburduraren sinonimoa dela, laburtzapen era eta ordezkapena modu beretsuan egiten bait dira batean nola bestean. Baina badute diferentziarik ere: zifrak lotu egiten ditu letrak, tartean punturik gabe, adibidez izen-deituren inizialetan. Euskaraz bada adibide polita: *JEL* da euskarazko zifra bat, *Jangoikua eta lagi zara* esamoldearen laburtzapena, hasierako nazionalistek lema gisa erabili zutena. Bistan da *JEL* guztiz lexikalizatua dagoela: hara *jel*kide, *jeltzale*.

2.5. Akronimoa

Laburtzapen mota honek bi hitz edo gehiagotatik hitz berria sortzen du, haietako hasierako edo/eta bukaerako letra(k) hartuz. Gure arteko akronimoa dugu *Bidegoian* udalerrri gizpuzkoarraren izena, zeina sortzen bait da *Bidania* eta *Goiatz* herrien izenetik.

Ohar bedi dena dela akronimoak beti hitz berria sortzen duela, hau da, "esangarri" izan behar duen hitza. Horregatik *Bidegoian* asmatu zuenak *e* bat sartu zuen tartean *Bide-* hasiera osatzeko, euskarazko beste hitz baten homonimoa eginez, eta *n* erantsi bukaeran, lekuzko euskal izen anitzetan arrunta (Ataun, Larrun, Lerin...). Munduan maiz erabili izan da akronimoa herri izen berriak sortzeko: *Soweto* (*South West Town*), *Pakistan* (*Penjab Afgan Kashmir Sind* gehi *-stan* atzizkia persieraz *lur* adierazten duena).

2.6. Sigla

Laburtzapen mota hau da gaur egun, alde guztietara, gehienik erabiltzen dena, eta beraz honek du guretzat garrantzirik handiena. Orain arte esandako guztien argitan, uler daiteke **siglak** gainerako laburtzapen mota guztietan parte har dezakeela, laburketa salbuetsiz. Izan ere, sigla galera-laburdura izan daiteke, hitzen hasierako letra baizik gordetzen ez denez. Era berean, akronimotzat jo daiteke sigla, hitz batzuen hasieren konbinaketaz osatzen bait da.

Nola berezi, beraz, laburdura, akronimoa eta sigla? Laburdura beti idatziko da puntuz, eta sigla punturik gabe. Akronimoak hasierako nahiz bukaerako letra bat edo gehiago har dezake, eta siglak beti hasierakoa besterik ez du hartuko. Akronimoak eta siglak, zeinek bere arauz, beti hitz berri bat osatzen dute, punturik gabe idatzi eta silabaka nahiz letraka irakurtzen dena. Laburdurak, oster, ez du halakorik egiten ahal, irakurtzen dena hitz laburtua bait da eta ez laburdura bera.

Akronimoa eta sigla bereiztea, ikusten denez, ez da erraz. Akronimoaren osaketa nahastezina da (oroit *Bidegoian*), behar diren baldintzak ez badira betetzen, akronimoa ez sigla baizik izango litzatekeelarik. Baina, badira modu irregularrez sortutako siglak, hots, tartean bokalaren bat dutenak inizialez gain sigla bera silabaka esangarria izan dadin (RENFE siglak *Red Nacional de los Ferrocarriles Españoles* izendapenetik hartu da). Akronimoa, bestalde, minuskulaz idatziko da beti, eta sigla berriz maiuskulaz, nahiz eta salbuespen batzu izan minuskulez: bere argitalpenetan *Unescok* beti erabiltzen du minuskula.

Beraz esan beharko genuke sigla edukin semantikorik ez duen hitz berria dela, laburtu nahi den izendapen luzeago baten ordain gisa erabiltzen dena.

3. EUSKARAZKO LABURTZAPENAK

Lehenengo euskal laburtzapenak, mundu zabalean ez bezala, laburtzapen politikoak izan ziren. Lehen aipatu dugu JEL zifra, alderdi nazionalistaren sorreran filosofia eta ekintzabide politiko berria laburtzen zuena.

Baina frankismoan sortutako erakunde politiko eta armatuei zor zaie, duda gabe, euskal siglak mundura zabaldu izana. *Euzkadi ta Azkatasuna* denominazioa jatorri laburtu zuten ETA sortuz,aldi berean siglaren arau nagusia gogoan hartu (euskara arruntean *eta* da lotura elementuaren era, baina sigla esangarria izan zedin *ta* komeni zen) eta euskaraz zalarizarik gabe maiztasun handienaz erabiltzen den hitzaren homonimoa sortuz. Berezitasun hauek kontutan izanik, *Euzkadi ta Azkatasuna* da ETA siglak sor zitzakeen izendapen aproposena, *Estimated Time of Arrival* edo *European Teachers' Association* baino aproposagoa bistan denez.

Sigla politikoak ugari dira Euskal Herrian, baina ez dira beti mentura berdinekoak euskaraz nola erdaraz izan. Adibidez, PNV da alderdi nazionalistaren sigla, baita euskaldun gehienon ahotan ere, agian euskarazko EAJ ordaina askoz ere baldarragoa delako, esangaitzagoa nolabait (duela ez asko irakurri nuen alderdi barruko zenbaitek PNV EAJ nahi dutela bihurtu...).

Beste batzuetan badirudi sigla politikoak "politizaturik" daudela: HASI Herriko Alderdi Sozialista Iraultzailea *jasi* ahoskatzen dute euskaldunek nola erdaldunek, "h" jainkogabe eta marxista eztarri garratzez azpimarratuz edo.

Lehen ere esan dugu ETAREN hartan sigla batzuren doaia dela hizkuntzan bestela ere benetako hitza den baten homonimoa izatea. Euskaraz ez dira gutxi: ETA, HASI, HABE (*Helduen Alfabetatze-Berreuskalduntze Erakundea*), ERNE (Erzainen sindikatua), etc.

Politikaz landa, berriki administrazioan ari dira sortzen euskal siglak, batzuetan euskal senez (HIZPAL *Hizkuntz Puntu Arruntak Lantzeko Lantaldea*), maiz erdarazko siglen itzul-

pen gisa (SEFOCONA *Servicio Forestal y de Conservación de la Naturaleza* erdaraz BAIZER *Basozaintza eta Izadiaren Zainzarako Zerbitzua* euskaraz). Azken boladan euskal administrazioan laburtzapen bitxi moduko batzu famatu dira *-kidetza* atzizkiakz baliatuz moldatu direnak: *Osakidetza* (erdaraz *Servicio Vasco de Salud!*), *Udalkidetza* (erdaraz *Plan Foral de Obras y Servicios!*), *Elkarkidetza* (erdaraz *Mutua Complementaria de Derechos Pasivos* omen!). Mesede ederra egingo liguke *-kidetza* guztiok zer demontre esan nahi duten azalduko balute. Dударik ez dago behintzat orain arte zehaztu ditugun laburtzapen era guztien aurka direla.

3.1. Siglak eratzeko erizpideak

Orohar esan genezake siglak moldatzeko arauak siglaren ohizko definizioan jasoak direla (hitzaren hasiera letrak, edo beste termino batzuen hasierez osatutako termino berria), baina hori ez da beti halabeharrezkoa.

Izan ere, batzutan sigla modu arruntean moldatuta silabaka irakurgarria gertatzen da, hala nola BEZ *Balio Erantsiaren gaineko Zerga*, edo OLI *Ordenadorez Lagundutako Irakaskuntza*; bestetan berriz sigla esangaitza gertatuko litzatekeenez hasierako letrarekin batera hurrengo bokalak ere jasotzen dira, adibidez NOLEGA *Normalizazio Legeren Garapena* (Eusko Jaurilaritzako Hezkuntza Sailak Euskararen Normalizazio Legeren garapena koordinatzeko duen batzorde bat); bestetan berriz hitzen osagaiak (hitz elkartuak, erroa eta atzizkia, ea.) bereizten dira hasierako letrak hartzeko, adibidez ETB *Euskal Telebista*, edo EIMA *Euskal Ikasmaterialgintza*; bestetan hizkuntzaren benetako beste hitz edo elementurekin analogia biltzen da, hala nola GAUTENA *Gipuzkoako Autisten Elkar-tea*, non bukaeran *-na* erantsi bait da, agian *Autisten* horren analogiaz, agian euskarazko *norena?* deklinabide kasuaren analogiaz; bestetan azkenik hasieran letra bera duten bi hitz inisial bakarraz jaso daitezke, esate baterako lehen aipatutako HIZPAL (*Lantzeko eta Lantaldea l* bakarrenen ordainaz) edo BAIZER (*z* bakarra da *Zaintzarako eta Zerbitzua* adierazten duena).

Gogoan har bedi beti ere asko direla letraka baizik irakurri ezin litezkeen siglak, kontsonante-bokalez (LKI *ele-ka-i* ira-

kurtzen da *Liga Komunista Iraultzailea*) nahiz kontsonante hutsez moldatuak (HB *hatxe-be* irakurtzen da *Herri Batasuna*). Multzo honetan, dena dela, kontuz ibili beharra dago amaiezinezko siglak ez sortzeko, horrelakoak ere bai bait daude: GLFAEPOZ Gipuzkoako Leku eta Foru Administrazioi Eskubide Pasibo Osagarrietarako Zerbitzua.

Badirudi beraz sigla orean ezaugarriarik estimatuena silabaka nahiz letraka erraz eta modu erosoan irakur eta esan-garria izatea dela.

3.2. Siglen idazkera

Autore gehienek ustetan siglak idazteko era normalizatua hauxe da: maiuskulaz eta punturik gabe ez tartetean ez bukaeran. Sigla hitz arrunten gisara irakurri behar baldin bada puntuek eragotzi egingo lukete irakurketa. Letra maiuskulez, badirudi sigla batzuetan lexikalizatze eboluzio garbi bat dela: *O.N.U.*, *ONU*, *Onu*. Grafia honek siglaren betebeharra lausotu besterik ez du egiten. Badira sigla guztiz lexikalizatu batzu (*laser*, *radar*), zeinetan definizioaren siglak gaia edo materiala izendatzen bait du. Baina hauek ez dira minuskulaz idatzitako siglak, izen faktizioak baizik.

3.3. Siglen deklinabidea

Esana dugu sigla beti hitz arruntaren gisan irakurri behar dela. Hari honi segituz esan behar dugu ere sigla izen arrunta bezala deklinatu behar dela, hau da, euskal izen arruntak deklinatzeko diren arauak gordez.

Era honetan, sigla izenaren erroa balitz bezala jokatu dugu, "BEZa 1986 urtearen hasieran ezarriko da", "GAUTENAKo Idazkari Nagusia", "EIMArean atal ezberdinak", etc idatziz. Gogoan izan idazkeran sigla eta deklinabide-atzizkia bereizteko modu bakarra dagoela: sigla beti maiuskulaz eta atzizkia minuskulaz siglari bitarterik gabe lotua.

Pluralean erne ibili beharra dago. Izan ere, siglak berak plurala den izendapena ordezkatu dezake, adibidez HT *Herri Taldeak*. Horietan, deklinabidea derrigorrez izango da beti pluralean, "HTek agiria zabaldu dute", etc. Baina berez singu-

larra den izendapena pluralez adierazi nahi baldin bada, inisialak errepikatuz egingo da: FFAA *Foru Aldundiak*; hauetan "Eusko Jaurilaritza eta FFAAak bat etorri dira", "FFAAek aurrekontuak prestatu dituzte", etc

Dena dela sigla bera deklinabiderik gabe idatziko da per-pausa baten barruan ez denean, bera bakarrik baizik azaltzen ez denean, titulo batetan adibidez.

3.4. Siglen ebakera

Ingleseraz sigla gehienak letraka irakurtzen baldin badira ere, gure artean ohizkoagoa da silabaka egitea, ahal den guztietan behintzat. Horrela DAK (*Drogaren Aurkako Koordinakundea*) dak esango da. Bestetan berriz ezinezkoa da, eta letraka irakurri beharra dago: AEK (*Alfabetatze Euskalduntze Koordinakundea*) a-e-ka.

Dena dela, gogoan izan behar da siglek izen propioen ordain direnez oso erraz identifikatu ohi direla haiekin, azentua ere horretara makurtuz. Eta badakigu izen propioak direla erdal azentuaz kutsatzen errezek: *tolósa* bezala jotzen dugu *gifár-be* esatera (*GIFARBE Gipuzkoako Farmazilari Bulegodunen Elkarte*).

3.5. Siglen itzulpena

Eskuarki siglak hizkutzak jakin batetan sortzen dira, eta hartatik hartzen dute beren forma. Gainera, hauetako asko nazioartean erabiliak dira, beti sortu zituen hizkuntzaren era berean.

Ondorioz, guztiz baliogabeko lana da siglak euskaratzen hastea. Baina hori baino inozoagoa da gure inguruetakoa erderek (gaztelera eta frantsesak) behinola siglak itzultzeko izan zuten joera aintzat hartu, eta siglak hizkuntza horietan erabiltzen diren bezala euskaraz erabiltzea. Aspertuta gaude "OTAN" irakurri eta entzuten, gaztelera eta frantseseraz baino ez duen forma horretaz: mundu guztiak NATO dio; eta gainera F. Krutwigek aurkikunde polita egin du -helas!- NATO siglak euskal izendapenarenak ere badirela ohartzuz: *North Atlantikoko Traktatuaren Organizationea*.

HIES ikusi nuen duela ez asko Eusko Jaurlaritzaren liburuskatutan *Hartutako Inmuno-Eskasiaren Sindromea*, gaztelarazko SIDA adierazteko. Ostera ere, zergatik ez mundu guztian hedatua den AIDS?

Beste kontu bat izan liteke administrazioak eta gainerako erakunde publikoek sigla berri bat sortzen dutenean euskaraz nahiz erdarazko izendapenari dagokion sigla ez ote duen eman behar, eta areago, administrazio publikoan erabiltzen diren siglen indize ofizial eta normalizatuak egin beharko lituzkeela.

Noizko euskal sigla ofizial eta ez-ofizialen hiztegia?

Aipamenak

International Reading Association. 1985. *Diccionario de lectura y términos afines*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez.

LAZARO CARRETER, Fernando. 1953. *Diccionario de términos filológicos*. Madrid: Editorial Gredos.

MARTINEZ DE SOUSA, José. 1978. *Diccionario internacional de siglas*. Madrid: Ediciones Pirámide.

MOUNIN, Georges. 1982. *Dictionnaire de la Linguistique*. Paris: PUF.

SINTESIS

Uno de los problemas puntuales a resolver en el proceso de normalización del euskara, y por lo mismo de la traducción a dicha lengua, es el de la contracción de palabras o series de palabras, en sus diversos modos.

Tras una breve explicación de las diversas especies de contracción: contracción, abreviatura, signo, zifra, acrónimo y sigla, el autor se centra en el problema de la traducción de siglas, que es el que más a menudo toca resolver, sobre todo al traductor de textos jurídicos y administrativos.

La construcción de siglas en euskara, su escritura, su declinación y su pronunciación son diversos temas que trata brevemente.

Finalmente, el autor se plantea el problema de la traducción o no de las cada vez más abundantes siglas de uso internacional. En lo que se refiere al euskara, se da el caso de que muchas de ellas suelen acabar siendo traducidas a las lenguas de su entorno: el castellano y el francés, cambiando de forma con la traducción; a menudo, sucede también que la sigla que se usará en euskara es tributaria de éstas, de manera que no llega a ser ni la más usada internacionalmente ni tan siquiera una sigla que corresponda a un texto en euskara. Así, se escribe OTAN, como en castellano y francés, y no NATO, como en las demás, SIDA y no AIDS, etc., mostrando una dependencia más que discutible.

El autor propugna para estos casos la adopción pura y simple de las siglas de más amplio uso internacional, sin traducirlas, teniendo en cuenta sobre todo su rápida lexicalización.

SYNTHESIS

One of the most particular problems to be solved in the process of standardization of Basque, and therefore in the translation to this language, is the different ways of contracting words or groups of words.

After a brief explanation of the different types of contraction; contraction, abbreviation, sign, figure, acronym and initials, the author goes on to concentrate on the problem of translating initials which is one of the problems which most often need solving especially by translators of juridical and administrative texts.

The construction of initials as abbreviations in Basque, how they are written, declined and pronounced are themes which are briefly touched on.

Finally the author questions whether or not the ever increasing amount of internationally used initials should be translated. As far as Basque is concerned, it happens that many of them end up being translated into the neighbouring Languages -French and Spanish, changing depending on the translation. Very often what happens is that the initials that will be used in Basque are taken from these so that in the end they are neither the most used internationally nor even initials which correspond to words in Basque. So OTAN is written, as in Spanish and French, rather than NATO as in other Languages, SIDA rather than AIDS etc. which shows an unquestionable dependence.

The author advocates in such cases the straightforward adoption of the most internationally used initials, without translating them, especially bearing in mind their rapid introduction in every day language.